

Fahreddin er-Râzî'ye Göre Âlem'in Yaratılış Süreci*

Seyithan CAN*

Öz

Tarihin her döneminde yaratılış olayına anlam katmak isteyen insanın, günümüzde de buna yönelik çalışmalar ortaya koyduğunu görüyoruz. Bizler de bu çalışmalara katkı olarak hem kelamcı yönü hem de felsefi kişiliği olan Fahreddin er-Râzî'ye göre âlemin yaratılış olayını inceledik. Râzî'ye göre yaratılış olayını incelerken, yerin yaratılışı, göğün yaratılışı, yaratılış öncelikleri ve yaratılış zamanlarına yaklaşımını ortaya koyduk. Râzî'nin bu noktadaki en önemli ayırt edici özelliği, bu konuda klasik yorumlardan farklı bir bakış açısı sergilemesidir. O, âlemi parçalanamayan cüzlerden müteşekkil olarak kabul ederek, onu hadis olarak tanımlar. Tanrı-âlem ilişkisine yönelik filozofların ortaya koyduğu ilk maddenin ezeliyeti ve kelamcıların savunduğu yoktan yaratma tartışmalarının Allah'ın kudreti açısından pek bir farklılık oluşturmadığını belirtir. Âlemin yaratılması noktasında Râzî, ilk önce yerin yaratıldığını vurgular. Yerin yaratılmasından sonra göklerin yaratıldığını, ondan sonra da yerin düzenlendiğini ifade eder. Âlemin yaratılmasının zamansallığı olarak ele alınan 'altı gün' kavramının, zaman ifade etmediğini beyan eder. Öte yandan o, dünyanın yuvarlak olduğunu kabul ederek buna yönelik akli temellendirmeler yapar. Âlemin devamlılığı noktasında zorunlu olarak gördüğü yağmurların yaratılışına bilimsel verilere yakın bir yaklaşım ortaya koyması, bilime dayalı teoloji oluşturmada ki özgünlüğüne bir örnekliktir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddin er-Râzî, Yaratılış, Âlem, Gök, Yer.

The Creation Process of The World According to Fahraddin Al-Razi

Abstract

It is clear that human being who wants to add meaning to the event of creation in every period of the history produces works about this today. Thus, the creation of the universe according to Fakhr al-Din al-Razi, having both kalam and philosophic characteristics, is handled in the present study. Compared to the classical comments, al-Razi presents a different point of view in this issue. He regards the universe to be composed of parts that cannot be disassembled and identifies it as hadith. According to him, the essence of the first matter that the philosophers state about the God-universe relationship and the arguments under discussion by theologians about creatin from nothing do not make much difference in terms of the might of Allah. At the point of creation of the universe, al-Razi emphasizes that first of all the earth was created. He states that after the creation of the earth the heavens were created and after that the earth was arranged. He points out that the "six day" associated with the duration of the creation of the universe does not actually refer to time. On the other hand, he accepts that the world is round and makes mental based judgments on it. The fact that he establishes an approach close to scientific data at the point of the necessity of the rains for the continuity of the world is an example of his originality of science-based theology.

Keywords: Fakhr al-Din al-Razi, Creation, Universe, Heaven, Earth

* Bu makale, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bünyesinde Hazırlanan "Fahreddin er-Razi'de Yaratılış Teorisi" Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

Geliş T. / Received Date: 17/09/2018 Kabul T. / Accepted Date: 01/10/2018.

* Öğr. Görv. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. seyithancan@gmail.com

Giriş

Tarihin her döneminde yaratılış olayı dindar ve dindar olmayan bütün herkesin ilgisini çekmiş bir konudur. Günümüzde de yaratılış olayı cazibesini korumaya devam etmektedir. Dolayısıyla her dönemde olduğu gibi günümüzde de konuya dini, felsefi ve bilimsel izahlar getirilmeye çalışılmıştır. Konunun insanın ilgisini çekmesinin temelinde insanın anlam arayışı yer almaktadır. Bu arayışlar insanın nereden geldiği, nasıl geldiği sorularının yanıtları olmakla beraber, aynı zamanda insanın nereye gideceği sorusunun cevabının da arayışıdır. Dolayısıyla yaratılış anlamının, insanın hayatına bir anlam katma noktasında önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Böylelikle insanın hayat kurabilmesi, geleceği kurgulaması ve yaşadığı çevrede sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için âlemin yaratılışına yönelik gâyesel yaklaşımı anlaması gerekmektedir.

Yaratılış olayına getirilen dini yaklaşımlar, Allah'ın mutlak kudretinin tecellisi perspektifinde tevhid temelinde ele alınırken, felsefi yaklaşımlar da genel olarak ontolojik yönüyle varlık noktasından ele alınmıştır. Günümüz bilimsel yaklaşımının da yaratılışın nasıllığı üzerinde durduğunu görüyoruz. Ancak bu yaklaşımın pozitivist bir zihniyetle dine karşı ideolojik yaklaşım sergilediğini de belirtmek gerekir.

Âlemin yaratılış noktasındaki tartışmaların, Aristo felsefesinin maddenin ezeliyeti konusunda İslam düşüncesini etkilemeye başlaması neticesinde oluştuğunu görüyoruz. Dolayısıyla ilk dönemlerden itibaren oluşmaya başlayan bu tartışmalar, maddenin ezeliyetine karşı yoktan yaratma düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Çünkü âlemin yaratılmadığını, maddenin ezeli ve asli olduğunu savunan görüşler, ilahi dinlerin temeli olan tevhid telakkisine zarar vermiştir. Dolayısıyla bu tartışmalar, kelamcılarımızın âlemin yoktan yaratılması noktasına daha çok yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Hatta Allah'ın âleme yönelik eylemlerini ifade eden her türlü kavrama da yoktan yaratma anlamının katılmasını sağlamıştır.

Konuyu Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) fikirleri çerçevesinde ele almamızda en önemli etken onu kelami ve felsefi yönünün olmasıdır. Onun sahip olduğu bu yön, konunun hem dini hem de felsefi yönüyle ele alınmasını sağlamış ve felsefi yönün dini eksikliğini, dini yönünde felsefi eksikliğini gidermesini sağlamıştır. Bu bakımdan Râzî'nin, özellikle *Mefâtihu'l-ğayb* eserini merkeze alarak, *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, *el-Metâlibu'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlahi*, *Meâlimu Usulu'd-Din* gibi eserlerinden ve Razi ile ilgili yapılan Türkçe ve Arapça eserlerden de faydalandık.

1. Âlemin Tanımı

“Âlem” kelimesi, “A-l-m” (ا ل ع) kökünden, ismi alet formundan oluşturulmuş bir isimdir.¹ Kalam âlimleri âlemi, Allah'ın dışında var olan her şey diye tarif ederler.² Onlara göre âlem, bir mekânda kendi başına durabilen cevherler ile bu cevherlere bağlı olan arazlardan meydana gelmiştir. Kalam âlimlerinin özellikle böyle bir tanım yapmaları, Allah'ın parçalardan oluşmayan varlığına karşılık, âlemin parçalı yapısına dikkat çekmek istemele-rindedir.³ Bu açıklamaları dikkate aldığımızda âlemi, akıl ve duyular yoluyla kavranabilen, varlığı düşünülebilen, Allah'ın dışındaki varlıkların tamamı şeklinde tanımlayabiliriz. Bu tanımda özellikle iki varlıktan bahsedildiğini görüyoruz. Bunlardan bir tanesi, her yönüyle ezeli ve ebedi olan Allah, diğer yönüyle de yaratılmış yani hadis olan âlemdir.⁴

Fahrettin Râzî'nin de kalam âlimlerine yakın bir tanım yaptığını görüyoruz. O âlemi; Allah'ın dışında kalan her şeyin olduğunu belirterek, cin, melek ve insanlar gibi bütün varlıkların bu tanımın içerisinde olduğunu belirtir.⁵ Bu anlamıyla ona göre âlem, Allah'ın dışında ontolojik mahiyeti olan bütün varlıklardır.⁶

Kelam tarihinde Allah-âlem ilişkisi, yaratıcı-yaratılan perspektifinde ele alınmıştır. Kelamcılar, Allah'ın âlemi yoktan yarattığını belirtirlerken, yaratılışın yegâne fail-i muhtar'ının Allah olduğunu vurgularlar. Ancak her ne kadar kelamcılar bu noktada ortak bir fikre sahip olsalar da maddenin ezeli-liği, yaratılışın nasıl ve ne zaman olduğu hususunda hem İslam filozofları hem de kendi aralarında ihtilaflar yaşamışlardır.⁷

2. Allah-Âlem İlişkisinin Teolojik Çerçevesi

¹ Halife Keskin, *İslam düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi*, (İzmir: Beyan Yayınları, 1995), 69.

² Fahreddin er-Râzî, *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, thk. Mahmud Abdulaziz Mahmud, (Lübnan: Dâru'l Kitabu'l İlmiyye 2009), 9.

³ Çağfer Karadaş, *Bakıllanî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru*, (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 38.

⁴ Râzî, *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, 9; Sadettin Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 1999), 123; Çağfer, Karadaş, *Kelam Düşüncesinde Evren ve İnsan*, (Bursa: Emin Yayınları 2011), 32.

⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, (İstanbul: Akçağ Yayınları), 9:1311-312; *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, 9; Muhammed Yazıcı, 'Sünni Kelamcılara Göre Varlık Kategorileri', *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, (Erzurum 2007) : 214.

⁶ Râzî, *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, 9.

⁷ Tuncay Akgün, *Gazali ve İbni Rüşd'e Göre Yaratma*, (Ankara: Akçağ Yayınları 2013) , 15.

Âlemin yaratılışı noktasında tartışmaların âlemin ezeliyeti ve zamansallığı, noktasında ortaya çıkmıştır. Tanrı-âlem ilişkisi bağlamında ele alınan bu konu, felsefe ve kelam tarihinin en önemli problemlerinden birini oluşturmuştur. Bu problemin temelinde âlem yoktan mı, yoksa ezeli bir maddeden mi? yaratılmıştır soruları yatmaktadır.⁸

Âlemin yaratılışı hususunda, İslam âlimleri arasında en önemli ortak nokta, yaratıcının Allah olarak kabul edilmesidir. Ancak, âlimler bu noktada her ne kadar ortak bir fikre sahip olsalar da kelamcılar ile filozoflar arasında yaratmanın nasıllığı noktasında ihtilaflar oluşmuştur. Tercüme hareketleriyle Yunan felsefesinin İslam düşüncesini etkilemesi neticesinde âlimler arasında oluşan bu ihtilaf, daha sonra itikadi bir boyut kazanmıştır. Çünkü Yunan felsefesi, âlemin yoktan meydana gelmesinin mümkün olmadığını, 'yoktan ancak yokluk meydana gelir' düşüncesini benimsemektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre yaratılışın olması için 'ilk madde'nin kadim olması gerekir. İslam felsefesinin de bu düşüncelerden etkilenmesi neticesinde âlemin kâdemi ve hudusu konusunda İslam filozofları ile kelamcılar arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır.⁹

Özellikle Farabi'nin Allah'ta varlık ve zatın aynı olduğunu kabul etmesi, İbn-i Sina'nın da yaratma olayını, rasyonel bir zorunluluk olarak görmesi, Allah'ın zatına zarar getireceği düşüncesinden dolayı kelamcıların tepkisini çekmiştir.¹⁰ Çünkü filozofların ortaya koymuş olduğu bu anlayış, âlemin Tanrı'yla birlikte ezeli olması anlamına gelmektedir. Bu düşünceye karşı kelamcılar, Tanrı'nın fail iradesinin sınırlandırıldığı ve teaddüdü'l kudema (ezelilerin çokluğuna)'ya yol açtığı gerekçesiyle kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir.¹¹ Kelamcılar, buna karşı âlemin yokken, sonradan meydana getirildiği şeklinde hudûs anlayışını benimseyerek yoktan yaratmayı savunmuşlardır. Bu kavram daha sonraki süreçte bütün kelamcılarının, âlemin varlığını açıklamak üzere başvurdukları temel kavramlardan biri haline gelmiştir. Dolayısıyla kelamcılar, ezeli madde anlayışına karşı, âlemin yoktan yaratıldığını ve bu sebeple hâdis olduğunu savunmuşlardır. Ancak Râzî'nin âlem anlayışının erken dönem kelami anlayıştan çok, İslam filozoflarının düşüncelerine yakın bir yerde oluştuğunu görüyoruz.¹²

⁸ Şaban Ali Düzgün, *Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem ilişkisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 170.

⁹ Hüseyin Aydın, *İlim Felsefe ve Din açısından Yaratılış ve Gâyelilik*, (Ankara: DİB. Yayınları, 2012), 53-54.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, (İstanbul: Ülken Yayınları, 2005), 184.

¹¹ Muhammed Salih Zerkani, *Fahreddin er-Râzî ve arahu'l-kelamiyye ve'l-felsefiyye*, (Kahire: Daru'l Fikir, 1963), 334.

¹² Râzî, *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, 9.

Dolayısıyla o, her ne kadar yaratma problemini ele alırken diğer kelimeler gibi hudus (Âlemin yokken sonradan var olması) kavramı üzerinde yoğunlaşsa da kavramı, diğer kelimelerden farklı olarak algılar. Çünkü Râzî, İbn-i Sina'nın etkisinde kaldığı için onun anlayışına daha yakın görüşler ortaya koymuştur. O, İbn-i Sina gibi muhdes (sonradan var olan) kavramını, yokluğu varlığını önceleyen şey olarak kabul ettikten sonra, Allah'ın âleme illiyet yönünden, zat yönünden, şeref yönünden önceliği olduğunu, fakat zaman bakımından önceliğinin zorunlu olmadığını söyleyerek ezeli yaratma anlayışına kapıyı kapatmaz.¹³ Çünkü o, âlemin muhdesliğini ilahi kitaplardan açık bir şekilde ispatının mümkün olmadığını da belirtmektedir. Ona göre Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerde, âlemi yaratmanın mahiyeti ve tarzı konusundaki ifadeler, yoktan yaratma gibi tek bir anlama işaret etmemektedir.¹⁴ Bu çerçevede Râzî, kelimelerin hudus anlayışlarının dayanağı olarak Kur'an'da Allah-âlem ilişkisini anlatan "rab", "halk", "fatr", "ganiy", "el evve'l", "kün feyekün" gibi kavramlarla, âlemin yoktan yaratıldığına dair bir sonucun çıkarılmayacağını belirtir.¹⁵

Râzî, kelimelerin âlemin yoktan yaratıldığına dair düşüncelerinin, filozofların ezeli âlem düşüncesine tepki olarak ortaya çıktığını ve Kur'an'ın belli bir yorumuna dayandığını belirtir. Aynı şekilde filozofların da âlemin ezeliyeti konusunun yorumuna dayandığını belitten Râzî, hem kelimelerin âlemin hudusu, hem de filozofların ezeli âlem düşüncesini, dini ve akli kabul edilebilirlik açısından eşit derecede olduğunu savunmaktadır.¹⁶ Ancak o, âlemin mümkün varlık olması hasebiyle bir sebebe ihtiyaç duyduğunu ve varlığını devam ettirmek için Tanrı'ya bağımlı olduğunu vurgular.¹⁷

Âlemin yaratılışı noktasında üç farklı görüşün olduğunu belirten Râzî, onları şu şekilde sıralar:

1- fiziksel âlemin maddesi ve suretiyle sonradan yaratılmış olduğunu savunan görüştür ki; bu görüşü Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve Mecusi din adamlarının çoğunluğunun savunduklarını belirtir.

2- Fiziksel âlemin madde ve suretinin ezeli olduğunu savunanlar. Onlar da; Aristo ve onun ve takipçileri olan Farabi ve İbn-i Sina'dır.

¹³ Râzî, *el-Metâlibu'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlahi*, thk. Ahmed Hicazi Sakka (Beyrut: Dâru't-Turasi'l-Arabi, 1987), 4:13; Akgün, *Gazali ve İbn-i Rüşd'e Göre Yaratma*, 49.

¹⁴ Sinan Öge, *Allah'tan Âleme İlahi Fiiller*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 132.

¹⁵ Râzî, *el-Metâlibu'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlahi*, 4:29; Ömer Türker- Osman Demir, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 493.

¹⁶ Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin İbn-i Sina Yorumunun ve Eleştirisi*, (İstanbul: İz Yayınları, 2009), 473.

¹⁷ Râzî, *Metâlibu'l-Âliye*, 4:232-234.

3- Maddenin ezeli suretinin ezeli olmadığını ve sonradan yaratılmış olduğunu savunan görüş olup bu görüş, temelde ilk maddenin ne olduğu anlayışı üzerine kuruludur. Râzî ilim ehlinde olan cumhurun çoğunluğunun bu görüşte olduğunu ifade eder.¹⁸

Allah'ın âlemle ilişkisinde âlemin ezeliyeti problemi, Allah'ın sıfatlarıyla doğrudan ilgili bir konudur. Kelamcılar her ne kadar yoktan yaratmayı sıfatlar üzerinden temellendirmeye çalışsalar da filozofların da bu noktada aynı yöntemi kullandıklarını görüyoruz. Onlar, Tanrı'nın ezeli tabiatı ve sıfatları gereği, âlemin de ezeli olarak yaratılması gerektiğini savunurlar. Onlara göre Tanrı'nın âlemi yaratması için var olan bütün şartlar ve özellikler Tanrı'da ezeldir. Dolayısıyla her yönü ile ezeli olan bir varlıktan hadis bir varlığın oluşması mümkün değildir. Kelamcılar ise filozofların öne sürmüş oldukları bu yaratılış teorisini kabul etmezler. Râzî'nin bu noktada kelamcılarının çürütme tezlerini kayda değer bulmadığını görüyoruz. Ancak o filozofların bu anlayışını da eleştirilerek reddeder. Çünkü Râzî, yeter ve sebebin mevcut olması, eserin meydana gelmesini zorunlu kılmaz diyerek, Tanrı'nın bu şekilde bir yaratmayı yapması halinde onun da mümkün varlık kategorisine gireceğini beyan eder.¹⁹ Râzî, bu noktada sadece bir düşünce sistematığı içerisinde hareket etmediğini, olaya objektif bir bakış açısı sergileyeme çalıştığını hem kelamcılarını hem de filozofları eleştirmesiyle ortaya koymaktadır.

Âlimlerin Allah-âlem ilişkisi bakımından üzerinde durdukları başka bir nokta da; fail-i muhtar konusudur. Bu konunun da Allah'ın sıfatları çerçevesinde ele alındığını görüyoruz. Bu sıfatların özellikle Allah'ın kudret, irade ve ilim sıfatları olduğunu belirtmemiz yerinde olacaktır. Filozoflara göre Tanrı'nın kudret ve iradesi ezeli ise, âlem de ezeldir. Ancak kelamcılar bu sıfatlara farklı anlamlar yükleyerek; kudreti, "fiil işleme" veya "işlememe yeteneği", iradeyi belirleyici olmadan "iki şeyden birini seçme" şeklinde tanımlarlar. Ancak kelamcılarının yapmış olduğu bu tanımlara, filozoflar karşı çıkmış ve bu tanımların sadece insan için geçerli olabileceği eleştirisini yapmışlardır.²⁰ Râzî'nin bu konuda kelamcılara daha yakın olduğunu görmekteyiz. O, dış âlemde görünen varlıkların faillikleri ile Tanrı'nın failliğinin farklı olduğunu söyler. Ona göre dış âlemde var olan yaratma durumu, nedensellik ilkesi çerçevesinde devam etmesine karşın, özgür iradeye sahip olan failer, şartlar değiştiğinde farklı eserler meydana getirebilirler. Öte yandan bu tür failerin ortaya koyacakları eserin bilgisi ve kudretine vakıf olduğunu da belirtir. Dolayısıyla Râzî'ye göre Tanrı, eserini meydana getir-

¹⁸ Râzî, *Metâlibu'l-Âliye*, 4:19-20.

¹⁹ Râzî, *Metâlibu'l-Âliye*, 4:55.

²⁰ Türker- Demir, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, 497.

me noktasında şuur, bilgi ve kudrete sahip bir fail-i muhtardır.²¹ Ayrıca o'na göre tabii âlemde doğal sebepler süreklilik arz ederek her zaman aynı sonuçları ortaya çıkarırlar. Fakat özgür iradeye sahip failer şartlara göre farklı eserler meydana getirebilmektedirler. Bu noktada en temel ayırım noktası tabii âlemde şartlar sürekli değişim halinde olmasına rağmen doğal şartlar, kendilerinden meydana gelen eserlerin bilgisine sahip değillerdir. Ancak fail-i muhtar tam aksine eserlerini ilim, irade ve kudreti ile meydana getirir. Râzî'ye göre saydığımız bu üç vasıf da Tanrı'nın zatı ve sıfatları olup bunlarda herhangi bir değişiklik olmayacağına göre Tanrı fail-i muhtar olarak isimlendirilir.²² Bu bağlamda Râzî, yoktan bir yaratmanın da ezeli yaratma'nın da Tanrı'nın fail-i muhtar olmasına engel olmadığını altını çiziyor.²³

Râzî âlimlerin, âlemin sonradan yaratıldığına dair ortaya koydukları delillerin, kesin olarak bu durumu ispatladıklarını söylemenin zor olduğunu beyan eder. Aynı şekilde o, filozofların âlemin ezeliğine dair ortaya koydukları delillerin de onların iddiasını tam anlamıyla desteklediğini söylemenin mümkün olmadığını belirtir. Fakat Tanrı'nın zatı ve sıfatlarından hareketle âlemin ezeliğine dair üretilen delilleri, oldukça güçlü bulmasına rağmen²⁴ âlemin cisimlerden olmasından hareketle onun sonlu bir yapısının olduğu kanaatine varılabileceğini ortaya koyar.

Yukarıda saydığımız fikirleri çerçevesinde Râzî, ilk madde veya yoktan yaratmanın işlevsel olarak Allah'ın yaratıcılığını ortaya koyması açısından pek bir şey değiştirmeyeceğini belirtir. O, fail-i muhtar olarak Allah'ın âlemin yaratmasını, kudret ve azametinin timsali olarak görmek gerektiğini vurgular. Ayrıca bu konuda yapılan yorumların kesin bir delile dayandırılmayacağını ve bedihi olarak ortaya konan bu delillerin kesinlik ifade etmesinin de mümkün olmadığını söyler. Sonuç itibarıyla Râzî'ye göre, âlemin ezeli olması ya da sonradan yaratılması düşüncelerinin Tanrı'ya dayandırılması kaydıyla, akli bakımdan aynı derecede savunulabilecek ve dini bakımdan aynı ölçüde meşru kabul edilebilecek iki alternatiftir.²⁵ O, Allah'ın âlemi yoktan var ettiğini, kâinatın yaratılışı ve idare edilmesinde arşı vasıta kıldığını söylemekle beraber, yaratılış meselesini kesin bir çözüme kavuşturmanın beşerî gücü aştığını da kabul etmektedir.²⁶

3. Yer'in Yaratılışı

²¹ Râzî, *Metâlibu'l-Âliye*, 4:113.

²² Râzî, *Metâlibu'l-Âliye*, 4:113.

²³ Türker-Demir, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, 500-502.

²⁴ Râzî, *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, 25; Türker-Demir, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, 499.

²⁵ Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin İbn-i Sina Yorumunun ve Eleştirisi*, 483.

²⁶ Muhammed Salih Zerkân, *Fahreddin er-Râzî ve arahu'l-kelamiyye ve'l-felsefiyye*, 364-372.

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda genelde gökler ile yerin yaratılışının birlikte zikredildiği görülmektedir. Ancak Allah, Kur'an-ı Kerim'de yeri farklı gayeler için yarattığını bildirmektedir.²⁷ Yerin yaratılışını, Allah'ın kudretinin bir azameti olarak değerlendiren Râzî, Allah'ın bu yaratılışla bazı gayeleri ortaya koymaya çalıştığını belirtir. O, yerin yaratılışını, "göklerle yer ikisi bitişik bir halde iken, bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı o kâfirler bilmezler mi, hala inanmayacaklar mı? Yeryüzü onları çalkalar diye, sabit sabit dağlar yarattık ve aralarında bol bol yollar açtık, ta ki maksatlarına ersinler. Biz, gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, bunun ayetlerinden yüz çevirirler. O, geceyi gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır ve bunlardan her biri kendi yörüngesinde yüzmektedirler" (el-Enbiya 21/30-33) ayetindeki kelime tahlilleri üzerinden izah etmeye çalışır. Bu ayette geçen "ratk" kelimesine; bendlemek, tıkamak, tutmak, anlamını verirken, "fetc" kelimesine de; bitişik iki şeyi ayırmak anlamını verir. Ayrıca o, müfessirlerin "ratk" ve "fetc" kelimelerine yükledikleri anlamlandırmaları şu şekilde sıralar;

Gök ve yer birbirine yapışık iken Allah onları yarıp ayırdı. Göğü yerine kaldırıp yeri o şekilde bıraktı.

Yerle gök bitişikken Allah onların her birini yedi tabaka olarak yarattı.

Yerle gök herhangi bir çatlak olmaksızın katı halde idiler. Sonra Allah gökten yağmuru yağdırmak, yerden de bitkiler bitirmek için onları birbirinden ayırdı.

Ayetteki "fetc" ile yaratıp ortaya koyma manası kastedilmiş olabilir. Binaenaleyh Allah, yaratmasını "fetc" ile yaratmadan önceki durumu da "ratk" ile ifade etmiştir.

Gök ve yer ilk önce karanlıktı sonra Allah onları aydınlatan gündüzü ortaya koymak suretiyle birbirinden ayırmıştır.

Yapılan bu izahların hepsinin yaratıcının varlığına ve birliğine delil olduğunu vurgulayan Râzî, açıklamalardan ilkinin, izahların en iyisi olarak kabul eder. Çünkü ona göre Allah, ilk önce yeri ve göğü meleklerin maslahatı gereği bitişik yaratmıştır. Daha sonra kullarını orada iskân ettirmek ve faydalanmasını sağlamak amacıyla, onu uygun bir şekilde düzenlemek için gök ile yeri birbirinden ayırmıştır.²⁸ Râzî'nin ortaya koyduğu bu teorinin

²⁷ Bakara:2/117, En'âm:5/14-73-101, Naml:27/88, Yâsîn:36/40, Nebe':78/6, Hacc:22/65, Mülk:67/15, Nâziât:79/30.

²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16:128-130; Bayram, 'Enver, Râzî'nin Kur'an'daki Yeryüzü Ayetleriyle ilgili Tefsiri Kebirdeki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese', *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1, (Karabük, 2012): 154.

günümüz modern fiziğinde büyük patlama (Big Bang) olarak bilinen teoriyle bir paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz.²⁹

Râzî, gökyüzünün ve yeryüzün bina edilmesinden sonra kıyamet kopuncaya kadar bunlarda herhangi bir bozukluk olmadan ve hiçbir parçası yok olmadan devam edeceğini vurgular. Ancak yere özel bir atıf yapan Râzî, yerin devamlı bir değişme ve tebeddül içinde olduğunu beyan eder.³⁰ Bu anlamıyla o, evrenin sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olduğunu ortaya koymaya çalışır.

Râzî, yerin üç tabakadan meydana geldiğini belirtir. Birincisi, yer, yani toprak tabakası; ikincisi, salt toprak olmayan çamur tabakası; üçüncüsü de, bir tarafı denize, bir tarafı da karaya açılan tabakadır ki, ona göre mamur ve meskûn olan tabaka burasıdır. Günümüze kıyasladığımızda modern jeoloji bilimin ulaştığı veriler de dünyanın üç tabakadan oluştuğunu ortaya koymuştur. Ancak modern bilimin ortaya koyduğu bu üç tabaka Râzî'nin ifade ettiği üç tabakadan farklı olup aralarında sadece sayısal bir eşitlik söz konusudur.³¹

Sonuç olarak Râzî, yaratma ve yaratılan olaylarına maslahat açısından yaklaşarak, yaratılışı bu gaye üzerinde inşa eder. Ona göre Allah, yeryüzündekileri, orada iskân ettireceği için, gökle yeri birbirinden yarıp ayırmıştır. O yerin yaratılışının Allah'ın kudretine ve birliğine delâlet etmesi yönüyle önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

4. Göklerin Yaratılışı

Allah, Kur'an-ı Kerim'de yeri ve yerdekileri nasıl yarattığını açıkladıktan sonra hemen akabinde gökleri nasıl yarattığını beyan eder. Râzî, "sonra, gök bir buhar halinde iken, göğe yöneldi..."(Fussilet 41/11) ayetiyle ilgili değerlendirmesinde, yerlerin yaratılışından sonra hemen göklerin zikredilmiş olmasını, Allah'ın iradesinin hemen cereyan ettiğini ve herhangi bir şarta bağlı olmaksızın, yaratılış gayesini yerine getirdiğini belirtir. O, kendi görüşünü ortaya koymadan önce *Mefâtihu'l Ğayb* adlı eserinde rivayet ehlinin bu ayete dayanarak, göklerin yaratılışını, dumanın kabararak yükselmesi ve Allah'ın bu dumana yönelmesi ile oluştuğunu belirten görüşlerine yer verir.³² Fussilet suresinin 11. Ayetinde geçen buhar (duhan) kelimesi üzerinde analizler yapan Râzî, bu kelimeye 'birine bitişmemiş, ışısız, ayrı ayrı parçalar' anlamını verir. O bu mana üzerinden yola çıkarak, göklerin yaratılışını

²⁹ Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013), 7.

³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 20: 384; *Mefâtihu'l-ğayb*, 22:163.

³¹ Wikipedia, 'Yerküre', 20 Ocak. 2015, <http://tr.wikipedia.org/wiki/>

³² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*,19: 356-357.

karanlık ve nirsuzluk şeklinde ifade eder. Ona göre göklerde var olan nesnelerin yani güneşin ve ayın yaratılmadan önce onların karanlık haline, "duhân-duman, buhar" vasfının verilmesinin anlamlı olduğunu söyler. Bunlar yaratıldıktan sonra aydınlık olduklarını ve böylelikle nur ile zulmetin bir örneğini teşkil ettiklerini ifade eder.³³ Râzî'nin, bu görüşüyle Tevrat'ta göklerin yaratılması ile ilgili yer alan anlatımların etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü anlattığı bu oluşum şekli Tevrat'taki yaratılış örneğinin bir benzeri gibidir.

Râzî, ayetlerin devamında Allah'ın, yeri iki günde yarattığını, üçüncü günde ise, oranın üstünden baskılar yaptığını, onda hareketler yaratıp, gıdalar takdir ettiğini beyan eder.³⁴ Ancak bunların yapılabilmesi için de, yerin hazır hale getirilip döşenmiş olması gerektiğini vurgular. Çünkü yeryüzünde dağların yaratılmasının, yerin döşenmiş olmasından sonra mümkün olabileceğini belirtir. Bu durumun da aynı şekilde yerin yayılıp döşenmiş olmasından sonra mümkün olabilmektedir.³⁵ Râzî'ye göre daha sonra Allah; "sonra... Göğe yöneldi" buyurmuştur ki, bu olayın da, göğün, yerin yaratılmasından ve o yerin, yayılıp döşenmesinden sonra olmasını gerektirir. Allah, "sonra, o gök bir buhar halinde iken, göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, "ikiniz de, isteyerek veya istemeyerek gelin" (Fussilet 41/11) dedi. Râzî'ye göre "ona ve yeryüzüne, ikiniz de, isteyerek veya istemeyerek 'gelin..." ifadesinde bir incelik söz konusudur. O bu cümlede söylenmek istenenin, "bunu istesenez de istemesenez de, geliniz" şeklinde olacağıdır. Ona göre bu durum tıpkı, zorba bir kimsenin eli altındakine "istesene de istemesene de, bunu yapacaksın," yine bu kimsenin, "sen bunu, ister istemez yapacaksın" demesi gibidir.³⁶

Allah'ın gökleri yaratmasının zamansallığına takılan Râzî, yevm (gün), kavramı üzerinden oluşturulan düşünceleri eleştirir. Çünkü ona göre "yevm" kelimesi, bir gece ve gündüzün toplamıdır. Bunun gerçekleşmesi için de ancak güneşin doğması ve batmasıyla meydana gelebileceğini söyler. Dolayısıyla yaratılıştaki zamanın gökler, güneş ve ay hareketlerine bağlı olduğu için bunların yaratılmadan, zamandan bahsedilemeyeceğini belirtir.

37

Râzî, "yeryüzünde ne varsa hepsini siz (insanların faydasına) yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O (Allah)tır. O her şeyi hakkıyla bilendir" (Bakara 2/29) ayetiyle ilgili olarak semada yedi

³³ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 27:105.

³⁴ Fussilet:41/10.

³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27: 104.

³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27:105.

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*,27:104-110.

gök bulunduğunu ifade eder. Bunu oluştururken İslâm astronomlarının göklerle ilgili yedi gezegenin olduğu görüşünden etkilenmesi neticesinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamıyla o, yedi gök kavramıyla yedi gezegenin varlığını kabul eder ve bu konuda astronomlara katıldığını belirtir. Bazı fizikçilerin ortaya koymuş olduğu dokuz gezegen iddiasını kabul etmez. Ayetteki yedi gök kavramının gerçeği yansıttığını ve herhangi bir mecaz anlam taşımadığının da altını çizer.³⁸

4. Yerin ve Göğün Yaratılış Önceliği

Günümüzde de Kur'an'a yönelik algı oluşturmak isteyen ateist ve deist kesimlerin özellikle üzerinde durduğu bir konu olan yerin ve göğün yaratılış önceliğine Râzî'nin de temas ettiğini görmekteyiz. Râzî, "O, ondan sonra yerküreyi döşedi" (Naziât 19/30) ayetinin, zahirinden hareketle, yerin gökten önce yaratılmış olacağını belirtir. Ancak "sonra duman halinde olan göğe yöneldi" (Fussilet 41/11) ayetinin de zahirine bakıldığında göğün yerden sonra yaratılmış olabileceği düşüncesini çağrıştırdığını ifade eder. O, bu durumun çelişki gibi görüldüğünü, âlimlerin de bu konuda ihtilaf ettiği belirterek, çelişkili gibi görünen durumu açıklığa kavuşturmaya çalışır. Dolayısıyla Allah'ın, ilk önce yeri, daha sonra göğü yarattığını, göğü yarattıktan sonra da yeryüzünü yayıp döşediğini ifade etmiştir.³⁹

Râzî, Allah'ın yeri iki günde yarattığını,⁴⁰ yerde yarattığı şeyleri de dört günde düzenleyerek ıslah ettiğini, daha sonra gökleri iki günde yarattığı belirtir. Bu günlerin toplamda sekiz ettiğini, ancak bunun göklerin ve yerin altı günde yaratıldığını belirten ayetlerle⁴¹ çeliştiği gibi görünmekle birlikte bunun bir çelişki olmadığını söyler ve çelişkili gibi görünen bu durumu şöyle açıklar: Ona göre Allah, yeryüzünde yeryüzündekilerin azıklarını, ilk iki gün ile birlikte, dört günde takdir etmiştir. Dolayısıyla ayette belirtilen zamanlar ayrı değildir. Yerin yaratıldığını belirten ilk iki günün, yerin ıslah edilmesinde vurgulanan dört günün içinde yer almaktadır.⁴² Öte yandan o, Allah'ın, "sonra... Göğe yöneldi" buyurmasından hareketle, göğün yaratılmasının, yerin yaratılmasından ve yerin yayılıp döşenmesinden sonra olduğunu beyan eder. Dolayısıyla yerin bizzat kendisinin iki günde, yerde bulunan varlıkların iki günde ve göklerin de iki günde yaratılmış olduğunu böylelikle bunların toplamının altı gün ettiğini vurgular.⁴³ Sonuç olarak Râzî,

³⁸ Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*,2:170-171.

³⁹ Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*,27:106.

⁴⁰ Fussilet:41/9.

⁴¹ Araf:7/54,Yunus:10/3.

⁴² Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*,27:104.

⁴³ Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*,27:102-107.

yerin yaratılışıyla ilgili olarak bütün ayetlerin ifade ettiği manadan yola çıkarak ayetler arasında herhangi bir zıtlığın olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴

5. Göklerin ve Yerin Altı Günde Yaratılması

Kur'an-ı Kerim'de, göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı ile ilgili ayetler sekiz defa geçmektedir. Ayetlerin dördünde doğrudan "göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı" ibaresi geçerken diğer ayetlerde ise ibare, "göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin altı günde yaratıldığı" şeklinde geçmekte ve yedi ayette altı gün ifadesi zikredilmiştir. Ancak bu yedi ayette her ne kadar altı gün belirtilmişse de yaratılışın nasıl olduğu hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir. Yaratılışın süresi ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye Fussilet sure-sinde yer aldığını görüyoruz. Bu surede yer alan ayette daha ayrıntılı bir şekilde, "yer" in iki günde yaratıldığı, dört günde oradaki rızıkların takdir edildiği, semanın da iki günde, yedi sema olarak düzenlendiği ifade edilmektedir.⁴⁵

Râzî, yaratmanın altı günde olduğu ile ilgili ayetleri ele alırken diğer âlimlerden farklı bir yöntem sergileyerek altı gün kavramına, maddenin niteliklerine bağlı bir yorum yapar. Bu anlamıyla Secde Suresi'nin 4. üncü ayetinde geçen "altı günde" lafzının, altı duruma işaret ettiğini belirtir. Mesela "gökler", "yer" ve "bunların arasında" tabirlerinin üç ayrı şey olduğunu söyler. Bunların her biri için zat ve sıfatların olması da üç ayrı şeye tekabül ettiğini vurgular. Dolayısıyla Allah'ın gökleri yaratması bir hal, göklerin sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Yine yeri yaratması bir hal, yerin sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Keza Allah'ın, bunların arasında bulunan şeyleri yaratması bir hal, onların sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Böylece ona göre bu üç şey, altı hal üzere olan, altı şey olmuş olur. Bu halleri ele alırken Râzî, özellikle Allah'ın "yevm" kavramını kullandığını belirtir. Ona göre "yevm" kelimesi Arapça'da gerçek anlamıyla ele alındığında, güneşin doğumundan batımına kadar, yeryüzünün üzerinde durmasıdır. Ancak bunun olabilmesi için gece ve gündüzün olması gerektiğini ifade eder. Gece ve gündüzün de olabilmesi için göklerin yaratılmasının zorunlu olduğunu vurgular.⁴⁶ Bu anlamıyla günlerin oluşması göklerin yaratılmasından sonra

⁴⁴ Enver, 'Râzî'nin Kur'an'daki Yeryüzü Ayetleriyle ilgili Tefsiri Kebirdeki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese', 54.

⁴⁵ Fussilet:41/9; Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Özdemir, "Kur'an-ı Kerim'de Göklerin ve Yerin Altı Günde Yaratılışı", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 56.

⁴⁶ Râzî, *Mefatihul-ğayb*,25:169.

oluşacağı için bunların yaratılması esnasında zamandan bahsetmenin abes olduğunun altını çizerek.

Râzî, yaratma esnasında zaman olmadığı için 'yevm' kelimesine zamansal bir anlam yüklemenin karşılığı olmadığı görüşündedir. Bu bakımdan 'yevm' kelimesinin ayetlerin bağlamları itibarıyla yorumlanması gerektiğini ifade eder.⁴⁷ Çünkü ona göre kavram, Kur'an-ı Kerim'deki farklı zamanları ifade etmek için kullanıldığı için zamansal değeri izafidir. Dolayısıyla ona göre "yevm" kavramı, insanların anlamış oldukları sabit bir zaman algısından çok, farklı zamanlar şeklinde ele alınmalıdır. Mesela kavramın, "...sizin ölçülerinize göre bin senedir" (Secde 32/5), "melekler ve Cebrail o derecelere miktarı ellibin yıl olan bir günde yükselirler" (Mearic 70/4), ayetlerinde böyle bir durumun olduğunu söyler.⁴⁸ Bu anlamıyla o, zaman kavramının izafi olduğunu ve insanların hayal gücünden, yaşamın kontrol altına alınmasından öte bir anlam ifade etmediğini belirtir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerimde geçen 'yevm' kelimesini sadece zamansal değer olarak gün ile anlamlandırmak pek isabetli görünmemektedir. Bu görüşünden sonra Râzî, "andolsun biz gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri altı günde yarattık. Bize (bundan dolayı) bir yorgunluk da dokunmamıştır" (Kaf 50/38), ayetinde geçen "altı gün" ifadesini, Allah'ın gök ile yer arasında bulunan şeylerin zatlari ve çeşitleri yaratması şeklinde yorumlamıştır. Ona göre Allah, bunları altı devre içinde yarattığına işaret ettiği için, "altı günde yarattık" demiştir.⁴⁹

Altı gün ifadesini altı evre olarak ele alan Râzî, Kur'an-ı Kerimde yer alan bazı ayetlerin bu durum ile görünürde çelişir gibi görüldüğünü, ancak herhangi bir çelişkinin olmadığını da vurgular. "Ve bizim emrimiz, birdir, bir göz kırpması gibidir" (Kamer 54/50), ayetinin varlıkların yaratması ve yok edilmesi yönüne vurgu olduğunu söyleyerek, bunun farklı farklı zamanlarda olamayacağını belirtir. Çünkü onları yapmak ve yok etmek bir defaya mahsustur. Yapma olayının emri verildikten sonra varlığın ortaya çıkması belli bir zaman diliminde veya kendisine tanınan mühlet ile sonuçlanır. Göklerin ve yerin yaratılması ifadesinde, özellikle o ikisi arasında kalanların da yaratılmasını ihtiva ettiğini söyler. Dolayısıyla ona göre Allah, her ne kadar bütün şeyleri bir anda yaratmaya kadir ise de, O, her şeye muayyen bir sınır ve zaman tayin etmiştir. O, o şeyleri varlık âlemine, ancak bu şekilde meydana getirir. Emirlerine itaat edenlere mükâfatlarını, günahlarına da ceza'yı hemen ulaştırmaya kâdir ise de bu iki şeyi belirli ve muayyen bir zamana erteler. Bu erteleme işi, Allah'ın her şeyi, muayyen bir vakte tahsis

⁴⁷ Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*,28:183.

⁴⁸ Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*,28:183-184.

⁴⁹ Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*,28:183-184.

etmesiyle alakalıdır. Günümüz bilimsel verilerinin de elde ettiği bulgular, kâinatın oluşum sürecinin altı aşamadan olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰

6. Dünyanın Yuvarlak Oluşu

Râzî, ayetleri ele alırken öncelikle Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de bu ayetlerde insanın tefekkür edebileceği birçok noktaya temas ettiğini söyler. Mesela ona göre Allah, "üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik, onu (yıldızlarla) nasıl donattık? O göğün hiçbir gediği de yok" (Kaf 50/6) ayetiyle insanları, gökleri nasıl yarattığı noktasında düşünmeye sevk etmiştir. Dolayısıyla ayette geçen "üstlerindeki göğe bakmadılar mı?" cümlesiyle boş ve amaçsız bir bakmadan bahsetmez. Aksine araştırmaya incelemeye teşvik eder.⁵¹ Ancak bu düşünmesin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgilerin ortaya konulması insanların sorumluluğundadır. "Göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından elbet daha büyüktür. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler." (Mu'min 40/57) ayetiyle de gök cisimlerinin yaratılışındaki hayranlık verici hususlar ile insanı hayrete düşüren harikulade hallerin mükemmel olduğunu beyan etmiştir. Allah, daha sonra "kendi nefislerinizde dahi (nice ayetler var) bunları görmüyor musunuz?" (Zariyat 51/21) ayeti ile insanları, kendi bedenleri üzerinde tefekkürde bulunmaya teşvik etmiştir. Râzî, bu ayetlerden yola çıkarak akli kullanmanın insanın sorumluluğu olduğu kanaatine hâsıl olmuş ve inanın akli çabalarının sonucunda elde ettiği verilerin kabul edilebileceğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla o, kendinden önce veya zamanında yapılmış olan araştırmaları kayda değer bularak, onları referans olarak kullanır. Bu anlamıyla o, dünyanın şekli ile ilgili tartışmalara geometrik delillerden yola çıkarak bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Geometrik delillerin de yerin küre biçiminde olduğunu gösterdiğini, hatta yerin yaratılışının başlangıcından itibaren küre şeklinde olduğunu ve şu anda da küre biçiminde bulunduğunu söyler.⁵² Çünkü o, dünyanın yaratılıştan itibaren küre olmadığını, sonradan küre haline geldiğini iddia edenlerin olduğuna dikkat çekmiş ancak böyle bir düşüncenin de kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Râzî, bazı âlimlerin "O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın" (Bakara 2/22) ayetine de dayanarak, yeryüzünün bir döşek olabilmesi için onun mutlaka düz olması gerektiğini

⁵⁰ Cevat Babuna, *Bilimden İmana*, (İstanbul: Babıali Kültür Yayınları, 2001), 87-88.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 20: 269.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27:102-107.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27:102-107.

iddia ettiklerini belirtir.⁵⁴ Ancak ona göre ayette geçen "yeryüzünü de yadıkdık" ifadesi yeryüzünün düz olduğunu göstermez. Çünkü ona göre yeryüzü son derece büyük bir küredir. Dolayısıyla büyük bir kürenin yüzeyine baktığında, sanki düzmüş gibi bir izlenim yarattığını ifade eder. Bu anlamıyla Râzî, âlimlerin bu görüşlerinin kabul edilmeyeceğinin altını çizer. Onun bu görüşü reddetmesinin temelinde de; "biz, dağları birer kazık yapmadık mı?" (Nebe, 78/7) ayetidir. O bu ayette Allah'ın, dağların üzerinde dümdüz yaylalar bulunduğu halde, "kazıklar" diye adlandırmasını, ayetteki kullanıma benzer bir kullanım olduğunun göstergesi kabul eder.⁵⁵

Konuyla alakalı görüş ortaya koyarken o, dikkat edilmesi gereken en önemli hususun, bilim adamlarının yani astrofizik ilmiyle uğraşan kişilerin ortaya koymuş oldukları bilgilerin dikkate alınması noktası olduğunu vurgular. Böylelikle o, teoloji (metafizik) konularını, astrofizik konuları ile karıştırılmaması gerektiğini beyan eder. Râzî bu konuda kendi düşüncesini temellendirmek için akli çıkarımlar da yapar. Ona göre batıdaki memleketlerde gecenin başlangıcında bir ay tutulması olduğunu farz ettiğimizde, bu ay tutulması, doğu memleketleri için gündüzün başlangıcında olmuş olur. Böylece batı memleketlerindeki gecenin başlangıcının, doğu memleketlerinde gündüzün başlangıcına tekabül ettiğini anlamış oluruz. Bu, ise ancak yerin doğudan batıya doğru tam yuvarlak olmasıyla mümkün olur diyerek dünyanın yuvarlak olduğunu vurgular. O, kuzeye doğru yönelip ilerlediğimizde kuzey kutbunun yüksekliğinin de o nispette arttığını ifade eder. Kuzey kutbunun yükseldiği oranda da, güney kutbunun alçalmış olduğunu belirtir. Ona göre bu durum, yerin kuzeyden güneye doğru tam yuvarlak olduğuna delalet eder ki ortaya koyduğu bu iki hususun toplamının da, yeryüzünün küre şeklinde olduğunu gösterir.

Ayrıca o, "ardından yeri düzenlemiştir" (Naziât 79/30) ayetinde geçen "dehaa" (دحاها) kelimesinin "ed-dahv" kelimesiyle yakın bir anlam ifade ettiğini,⁵⁶ "ed-dahv" kelimesinin 'devenin yuvası' şeklinde bir anlamı olduğunu vurgular. Ayrıca o, dil âlimlerinin de bu kelimenin aslının, 'bir şeyi bir yerden başka yere taşımak ve çocuğun, küreyi (topu) yerin yüzüne atıp yuvarladığı' anlamına geldiğini belirtmiştir. Yine bu kelimenin deve 'kuşunun yuvası' anlamında geldiğini ifade eder.⁵⁷Dolayısıyla Râzî, bu açıklamalara dayanarak yeryüzünün şeklinin yumurtaya benzer bir yapıda olduğu gerçeğine bu kelimeyle de işaret edildiğini vurgular.⁵⁸

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/112-116

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14:78

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31: 47.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 22:48

⁵⁸ Mehmet Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, (İstanbul: Düşün Yayınları, 2013), 2:156,

7. Yağmurların Yaratılışı

Râzî, yağmurların yaratılışı ve suyun önemi ile ilgili görüşler ortaya koyduğunu görüyoruz. Çünkü canlıların yaşam kaynağı olması hasebiyle Kur'an'ı Kerimdeki ayetlerde üzerinde en çok durulan nimetlerden biri su olmuştur. Allah, insanın hizmetine sunduğu her şeyi sudan yarattığını ve varlıkların devamını da su ile sağladığını ifade etmiştir.⁵⁹

Râzî, Allah'ın "ve gökten bir yağmur indirdi", ayeti dikkate alındığı zaman ilk etapta yağmurun gökten indirildiğine yönelik bir algı oluştuğunu ancak durumun böyle olmadığını belirtir. Çünkü ona göre yağmur, yerden yükselen buharların soğuk hava tabakasına kadar yükselip, orada soğuyarak, buharın tekrar bir araya gelerek sıvılaştığını ve daha sonra yere indiğini belirtir. O, bu olayın sonucunda yağmurun oluştuğunu beyan eder.⁶⁰ Râzî bu görüşü destekler mahiyette argümanlar ortaya koyar. Bu anlamıyla gökyüzünün yüksek olmasından dolayı "sema" diye isimlendirildiğini ve insanın üzerinde olan her şeye, "semâ" denildiğini belirtir. Bulutun da insanın üstünde olması ve yağmurun buluttan yağması hasebiyle insanların, üstlerini kast ederek "yağmur gökten yağmıştır" dediklerini ifade eder. Allah'ın yağmuru gökten indirdiğini haber verdiğini belirten Râzî, yağmurun buluttan indiğini bildiğimize göre, onun önce semadan buluta, sonra da buluttan yere indiğini söylememiz gerektiğini vurgular.⁶¹ "Rahmetin önünde müjdeleyici olarak rüzgârları gönderen O'dur. Ağır bulutları yüklediği zaman onu ölü bir beldeye sevk ettik. Ve de ondan su indirdik. Bu şekilde onunla bütün ürünlerden çıkardık. İşte bunun gibi ölüleri çıkarırız. Böylece tezekkür edersiniz"⁶² (Ârâf 7/5) ayetinde geçen "ağır ağır bulutları" tabirini, "su ile ağırlaşmış bulutlar" şeklinde anlayan Râzî, "sehab" kelimesini de, 'sehabe' kelimesinin çoğulu diye anlar. Bu anlamıyla ayetin "bu rüzgârlar, içindeki sularla ağırlaşmış olan bulutları yüklenip taşıdığı zaman..." şeklinde olması gerektiğini söyler. Böylece taşıdığı sular nedeniyle yoğun ve yaygın bulutların havada asılı kaldığını, havada asılı kalan bu bulutları hareket ettirilip çeşitli yerlere sürüklenmesinin ve orada da yağmurun yağmasını Allah'ın, hikmeti ve kudreti ile olduğunu vurgular. Özellikle bu noktada rüzgârların etkili olduğunu söyleyen Râzî, rüzgârın şiddetli hareketler neticesinde pek çok faydalar olduğunu belirtir. Mesela bulutların parçalarının birbirine eklenmesi ve onların üst üste gelmesi, böylece yoğun ve yağmur yağdıracak bulutlar oluşmasını sağlar. Ayrıca sağa ve sola doğru hareket eden rüzgârlardaki hareketler sebebiyle, su yüklü bulutların inmesi engellenmiş

⁵⁹ Enbiya:21/30, Rum:30/30.

⁶⁰ Râzî, *Mefatihul-ğayb*, 2:170.

⁶¹ Râzî, *Mefatihul-ğayb*, 2:122.

⁶² Araf:7/57.

olur ve onların havada asılı kalmaları sağlanır. Aynı şekilde rüzgârların hareketleriyle bulutlar, bir yerden başka bir yere giderek yağmurlar yağdırırlar. Öte yandan rüzgârların hareketlerinin bazen, bulutların parçalarını bir araya topladığını ve onları birbirine bitiştiğini böylece, kesif ve yoğun bulutların meydana geldiğini belirtir.⁶³ Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Râzî, günümüz biliminin varmış olduğu yağmur oluşumuna yaklaşmış, bulutların rüzgârlarla birlikte hayatın her alanında Allah'ın hikmeti gereği suyu yeryüzüne indirdiğini belirtmiştir.

Sonuç

Fahredden er-Râzî, hem kelimeler hem de felsefi geleneğin önemli temsilcilerinden birisidir. Kelami yönü kadar felsefi yönünün de güçlü olması, onun farklı ve özgün fikirler ortaya koymasını sağlamıştır. O, temel problemleri herhangi bir ekole dayalı olmaktan çok kendi özgün bakış açısı ile oluşturmuştur. Sergilemiş olduğu bu tavır ile aklın verilerini, anlama ve kavrama açısından çok önemli bulmuştur. Öyle ki kelimacıların üzerine ittifak ettiği bazı konularda bile filozoflara yakın tavır sergileyebilmiştir. Ancak her ne kadar İbn-i Sina'nın bazı görüşlerini benimsemiş olsa da, ona birçok konuda muhalefet etmiş ve onu eleştirmiştir.

Râzî, âlemi tanımlarken kelimacıların yapmış oldukları tanımları benimsemiş ve âlemi, Allah'ın dışında kalan her şey diye tarif etmiştir. Allah-âlem ilişkisini ele alırken Allah'ın âleme illiyet, zat ve şeref yönünden önceliği olduğunu kabul etmesine rağmen, zaman bakımından önceliğinin zorunlu olmadığını söylemiş ve ezeli yaratma anlayışına kapıyı kapatmamıştır. Bu düşüncesiyle, o'nun âlemin yaratılışı konusunda filozoflara daha yakın bir yerde durduğunu göstermiştir.

Allah'ın yeri ve göğü ilk etapta bitişik yarattığını ve daha sonra onları ayırdığını vurgularken, modern fizik biliminde büyük patlama (Big Bang) diye bilinen teoriye yakın bir teori ortaya koymuştur. Göğün ve yerin yaratılışı ile ilgili ayetlerde farklı gün sayısının belirtilmesinin, ayetler arasında herhangi bir çelişki oluşturmadığını ortaya koyarak ayetlerdeki günlerin fazlalığının anlamsal yönden değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Altı gün kavramına yapılan klasik yorumlardan farklı olarak bunların niteliksel olduğu noktasında dikkatleri üzerine çekmiştir. Çünkü gün kelimesinin göğün yaratılmasından sonra olabileceğinden hareketle müellif, ayette göğün yaratılmadan önce gün kavramının kullanıldığını belirterek, dolayısıyla anlamın zamansal olmadığını belirtmiş ve bu hususta özgün bir yaklaşım sergilemiştir.

⁶³ Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*, 24:145-146.

Kelamcılarının özellikle Allah'ın kudret ve azametini ortaya koymak için oluşturdukları yoktan yaratma düşüncesini eleştirmiş ve Allah'ın kudret ve azametinin sadece yoktan yaratmasına bağlı olmadığını, O'nun her türlü yaratmasının kudretini ve azametini sınırlandıramayacağı kanaatini taşımıştır. Bu noktada kelamcılarının yoktan yaratma ile filozofların ezeli maddeden yaratma düşüncelerini karşılaştıran Râzî, her iki düşüncenin kabul edilebilirliğinin aynı seviyede olduğunu belirtir.

Yağmurların yaratılışı noktasında günümüz bilimsel verilerine yakın açıklamalarda bulunması dikkat çekicidir. Buharın yükselerek bir araya gelmesi ve yoğunlaşması neticesinde yağmurun gökten yağdığını vurgulamıştır. Bu anlamıyla Razi, nakli, akli ve bilimin verilerini kullanarak teolojik bir düşünce inşa etmeyi başarmıştır diyebiliriz.

Kaynakça

- Altaş, Eşref. *Fahreddin er-Râzî'nin İbn-i Sina Yorumun ve Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayınları, 2009.
- Akgün, Tuncay. *Gazali ve İbni Rüşd'e Göre Yaratma*. Ankara: Akçağ Yayınları 2013.
- Aydın, Hüseyin. *İlim Felsefe ve Din açısından Yaratılış ve Gâyetlilik*. Ankara: DİB. Yayınları, 2012.
- Babuna, Cevat. *Bilimden İman*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları, 2001.
- Bayram, Enver. Râzî'nin Kur'an'daki Yeryüzü Ayetleriyle ilgili Tefsiri Kebirdeki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese.
- Düzgün, Şaban Ali. *Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem ilişkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Râzî, Fahreddin, *el-Metâlibu'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlahi*, thk. Ahmed Hicazi Sakka. 4 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turasi'l-Arabi, 1987.
- Râzî, Fahreddin, *el-Erbain fi Usuli'd-Din*, thk. Mahmud Abdülaziz Mahmud. Lübnan: Dâru'l Kitabu'l İlmiyye, 2009.
- Râzî, Fahreddin. *el-Metâlibu'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlahi*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitabu'l Arabi, 1987.
- Râzî, Fahreddin. *Mebahisu'l Meşrikiyye*. 2 Cilt. Haydarabad: Dairatu'l Maarif En-Nizamiyyetul' Kâinat, 1965.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 26 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 20 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 22 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 19 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*, Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 27 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*, Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 25 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.

- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*, Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 28 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*, Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 31 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*, Trc. Cebeci, Lütfullah, Kılıç, Sadık, Cafer, 24 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, Trhsz.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Yerküre> 20.01.2015.
- Karadaş, Çağfer. *Bakillani'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru*. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Karadaş, Çağfer. *Kelam Düşüncesinde Eören ve İnsan*. Bursa: Emin Yayınları 2011.
- Keskin, Halife. *İslam düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi*. İzmir: Beyan Yayınları, 1995.
- Mohammed Noor Nabi, "Plotinus ve İbn-i Sina'nın Felsefi sistemlerinde sudur Nazariyesi", Trc., Osman Elmalı, H. Ömer Özden, *ATAÜİFD.*, S:33, Erzurum 2010.
- Okuyan, Mehmet. *Kısa Surelerin Tefsiri*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2013.
- Öge, Sinan. *Allahtan Âleme İlahi Fiiller*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Türker Ömer-Demir, Osman. *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Özdemir, İsmail. "Kur'ân-ı Kerîm'de Göklerin ve Yerin Altı Günde Yaratılışı". *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Sadettin Taftazani. *Şerhu'l Akaid*. Trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1999.
- Taslaman, Caner. 'İzafiyet Teorisi, Değerler ve Tanrı-Evren İlişkisi'. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 200/2.
- Taslaman, Caner. *Big Bang ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Düşüncesi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.
- Yazıcı, Muhammed. 'Sünni Kelamcılara Göre Varlık Kategorileri'. *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, S:28, Erzurum, 2007.
- Zerkan, Muhammed Salih. *Fahreddin er-Râzî ve Arahı'l Kelamıyye ve'l Felsefiyye*. Kahire: Daru'l Fikr, 1963.